

Ne un nē sintaktisko un semantisko funkciju sastatījums

Juxtaposition of syntactic and semantic functions of ne 'not' and nē 'no'

Evelīna Zilgalve

Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte
Latviešu un vispārīgās valodniecības katedra
Visvalža iela 4A, Rīga, LV-1050

Latviešu valodas aģentūra
Lāčplēša iela 35–5, Rīga, LV-1011
E-pasts: evelina.zilgalve@lu.lv

Rakstā apskatīts nolieguma partikulu *ne* un *nē* funkciju sastatījums no sintaktiskā un semantiskā viedokļa. Latviešu valodā *ne* un *nē* ir nolieguma partikulas, kuru kopīgā semantiskā funkcija ir nolieguma izteikšana. Saskaņā ar valodas normām ar *ne* tiek aizstāts iepriekš nosaukts darbības vārds noliegumā, piem., *Jānis atnāca, bet Kārlis ne[atnāca]*. Valodas praksē līdzīgos gadījumos bieži gan sastopams *nē*, proti, *Jānis atnāca, bet Kārlis nē*, kas šādā funkcijā no valodas normas viedokļa uzskatīts par nevēlamu. Autore uzskata, ka ir daudzi gadījumi, kad pieļaujama divējāda teksta interpretācija, līdz ar to arī iespējams lietot gan *ne*, gan *nē*:

- 1) izteikumos aiz jautājuma teikuma;
- 2) izteikumos, kuros *ne* vai *nē* seko aiz pretstata saikļa *bet* vai sakārtojuma saikļa *vai*;
- 3) izsacījumos un reducējumos.

Tiek skatīti piemēri, kad *ne* un *nē* lietojums atšķiras no to apraksta gramatikās un vārdnīcās, skaidrota atšķirīgā interpretācija un izdarīti secinājumi par nolieguma realizāciju valodas praksē.

Atslēgvārdi: noliegums; partikulas; disjunktija; reducējums; izsacījums; polaritāte.

Ievads

Rakstā apskatīts nolieguma partikulu *ne* un *nē* lietojuma sastatījums no sintaktiskā un semantiskā viedokļa. Partikulām *ne* un *nē* ir kopīga funkcija – nolieguma izteikšana –, taču latviešu gramatikā vienmēr tikušas uzsvērtas atšķirības to lietojumā.

Raksta mērķis ir sastātīt *ne* un *nē* sintaktiskās un semantiskās funkcijas, aplūkojot šo vārdu lietojumu praksē ārpus gramatikās un vārdnīcās fiksētajām nozīmēm. Lai sasniegtu raksta mērķi, tiek īstenoti vairāki uzdevumi:

- 1) aplūkotas partikulu *ne* un *nē* sintaktiskās funkcijas nolieguma teikumos, reducējumos un izsacījumos;
- 2) atbilstoši sintaktiskajām funkcijām analizēta arī partikulu *ne* un *nē* semantika, pievēršoties gan atšķirīgajām, gan kopīgajām semantiskajām funkcijām.

Raksta 1. nodaļā sniegts vispārīgs partikulu *ne* un *nē* nozīmju apskats latviešu valodas vārdnīcās, 2. nodaļa pievēršas *ne* un *nē* nolieguma teikumos, 3. nodaļā skatīti reducējumi un izsacījumi ar *ne* un *nē*.

Latviešu valodniecībā par noliegumu parasti runāts gramatikās, morfoloģiski raksturojot nolieguma partikulas *ne* un *nē* un pastiprinājuma partikulas *nebūt* un *neparko*, saikļus *ne*, *nevis*, *ne – ne*, *nedz – nedz*, *ne – nedz*, *ne tikai – bet arī*, *ne vien – bet arī*, *nevis – bet*, kā arī noliegtos vietniekvārdus *nekas*, *neviens* un dažus apstākļa vārdus – *necik*, *nekad*, *nemaz* (sk., piem., Ahero et al. 1959; Kalme 2001; Paegle 2003; Breņķe 2013). Dažādas latviešu valodas nolieguma konstrukcijas aplūkojis Alfrēds Jankevics rakstā *Nolieguma konstrukcijas*. Tajā apskatīts, kā noliegums izteikts ar tādiem saikļiem kā *ne*, *nevis*, *ne tikai – bet arī*, *ne – ne*, negācijas nolieguma konstrukcijas, kā arī ar partikulām *ne* un *nē* izteiktais noliegums (Jankevics 1967, 11–24).

Arī krājumos *Latviešu valodas kultūras jautājumi* atrodami raksti, kuros iztirzāts noliegums dažādos aspektos. Izaks Niselovičs (1973, 29–35) rakstā *Nolieguma un apgalvojuma pretstatījums no stila viedokļa* pievēršies tieši pretstata un apgalvojuma kā antitēzes un tēzes sadursmei. Viņa pētījumā aplūkots pretstata saiklis *bet*, tā savienojums ar partikulu *gan – bet gan*, kā arī kā pāru saikļu *ne – bet*, *nevis – bet* daļa. Maigone Beitiņa (1982, 146–151) rakstā *Ne vai nē?* apskata nolieguma konstrukcijas, kurās šķirams *ne* un *nē*.

Noliegumu bērnu valodā pētījusi Velta Rūķe–Draviņa (1972, 221–241). Rakstā *The Emergence of Affirmation and Negation in Child Language (Apstiprinājuma un nolieguma rašanās bērna valodā)* viņa aplūkojusi apstiprinājuma partikulas *jā*, nolieguma partikulas¹ *nē*, kā arī nolieguma partikulas *ne*, proti, vietniekvārdu un apstākļa vārdu ar priedēkli *ne-*, lietojumu bērnu valodā. Rakstā konstatēts nolieguma parādīšanās laiks bērnu valodā vispār un tā izpausmes atkarībā no dzimtās valodas.

Arī pēdējos gados noliegums un tā dažādie izteikšanas līdzekļi latviešu valodā saistījuši pētnieku interesi. Par novecojušu uzskatīto nolieguma partikulu *neba* analizējusi Nikole Naua (*Nicole Nau* 2010, 103–133) pētījumā *Contradiction, contrast, and cause: On the functions of the Latvian particle NEBA in Internet discussions (Pretruna, kontrasts un cēlonis: par latviešu valodas*

¹ V. Rūķe–Draviņa (1972, 223) rakstā tās uzskata par izsaukmes vārdiem.

partikulas *NEBA* funkcijām interneta diskusijās). Andra Kalnača (2014, 72–79) rakstā *Nolieguma un modalitātes attieksmes* analizējusi deontiskās, epistemiskās, arī evidenciālās modalitātes saikni ar noliegumu dažādās izteiksmēs.

Šis raksts veltīts *ne* un *nē* kopīgam apskatam no semantikas un sintakses viedokļa. Vairākām *ne* un *nē* funkcijām autore pievērsusies jau iepriekš rakstā *JA un JĀ, NE un NE funkcijas*, tāpēc šeit vairs neskata, piem., tādus savienojumus kā *ja ne un ja nē* (par to plašāk sk. Zilgalve 2014, 157–171). Tāpat arī netiek aplūkotas *nē* diskursa iezīmētāja funkcijas, kurām autore pievērsusies citos rakstos (sk. Zilgalve 2012, 315–322; 2013, 123–131; arī 2014, 157–171).

1. *Ne* un *nē* pamata nozīmes

Aplūkosim *ne* un *nē* skaidrojumu *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā*². Vārds *ne* tajā atrodams divos atsevišķos šķirķļos.

*ne*¹ saiklis.

1. Atkārtojumā „ne – ne”: saista vienlīdzīgus teikuma locekļus vienojuma attieksmē, vienlaikus norādot uz noliegumu. *Viņam nav ne brāļa, ne māšas.* // Saista salikta teikuma daļas vienojuma attieksmē, vienlaikus norādot uz noliegumu. *Ne tur var iejaukties, ne tur var ko palīdzēt.*
2. Savienojumos „ne vien – bet arī”, „ne tikai – bet arī”, „ne tikvien – bet arī”: saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus vienojuma attieksmē, norādot uz saistījuma iespējamību. *Ieradušies ne tikai radi, bet arī tuviekie kaimiņi.*
3. Saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus pretstatījuma attieksmē. *Tas bija pārpratums, ne apzināta rīcība.*
4. Savienojumā „ne – bet”: saista divus vienlīdzīgus teikuma locekļus pretstatījuma attieksmē, vienlaikus pastiprinot pretstatu. *Ne gausties, bet meklēt jaunas iespējas.*

*ne*² part.

1. Lieto, lai noliegtu kādu vārdu teikumā. *Ne visiem var uzticēties. Neteikt ne vārda.* // Lieto iepriekš minēta darbības vārda noliegtās formas vietā. *Šodien vēl lišot, bet rīt vairs ne. Nosauca daudzus, bet viņu ne.*
2. Savienojumā „vai ne”: lieto, lai piešķirtu jautājumam apstiprinājuma nokrāsu. „Tu to varēsi, vai ne?” „Iesim labāk rīt, vai ne?” (tezaurs.lv/mlvv)

---

² Zuicena, Ieva (red.). *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejama: <http://www.tezaurs.lv/mlvv/>.

Tātad vārds *ne* var būt lietots gan saikļa, gan partikulas funkcijā. No sintakses, semantikas, diskursa analīzes un arī valodas kultūras viedokļa ļoti interesants ir *ne* lietojums partikulas funkcijā, taču, interesants ir arī saikļa *ne* lietojums, piem., sastatot to ar *neba* funkcijām.

nē part.

1. Lieto, lai noliegtu iepriekš izteikto pieņēmumu, noliedzot atbildētu uz jautājumu, priekšlikumu, protestētu pret ko. *Tur laikam nāk māte. Nē, tā tomēr nav viņa. „Tu esi ļoti noguris?” – „Nē, nemaz.”* // Lieto, lai apstiprinoši atbildētu uz jautājumu, kas izteikts ar noliegumu. *„Nenosali tādā aukstā vējā?” – „Nē, nenosalu.”* // Lieto, lai precizētu un pastiprinātu kādu pieņēmumu. *Viņa balsī skanēja nedrošība. Nē, tās bija pat bailes. Sasniegt šādu rezultātu! Nē, tas ir ko vērts!*
2. lietv. nozīmē. Noliecdoša atbilde (piem., uz priekšlikumu). *Nemāku pateikt nē.* (tezaurs.lv/mlvv).

Interesanti, ka *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā* sniegtas pat pretējas *nē* nozīmes: gan noliegums, gan apstiprinājums.

Krietni plašāki ir vārdu *ne* un *nē* šķirkļi *Latviešu literārās valodas vārdnīcā*. Tajā minēts arī *nē* nevēlamais lietojums – saikļa *ne* vietā:

nevēl. Lieto iepriekš minēta verba noliegtās formas vietā. Ne [2].

Vienam ieteicams sauloties, otrs turpretī nedrīkst; viens var peldēties, cits nē. (tezaurs.lv/llvv).

Lai gan jaunākajā latviešu valodas vārdnīcā šāds *ne* lietojums nav fiksēts, autores ekscerpētajos piemēros tas sastopams ļoti bieži. Par to turpmākajā raksta nodaļā, kur apskatīts *ne* un *nē* lietojums nolieguma teikumos un konstatēti gadījumi, kad pieļaujams atkāpties no valodas normas vai, precīzāk, ir pieļaujamas dažādas interpretācijas.

2. Nolieguma teikumi

Noliegums jeb negācija ir apgalvojums par predikatīvās pazīmes neesību (Skujiņa 2007, 255–256). Nolieguma teikumos izteikta doma, ka teikumā norādītie sakari starp pazīmi un pazīmes nesēju, darbību un tās subjektu nepastāv, predikatīvais sakars starp subjektu un tā pazīmi ir negatīvs (Ceplītis 1989, 249; Beitiņa 2009, 76):

Saule šodien nespīd.

Ne vienmēr visu var paspēt.

Jānis par to negribēja ne dzirdēt.

Nolieguma teikumos sastopams trejāds noliegums.

Pilnīgs noliegums – verbālais izteicējs, izteicēja verbālā sastāvdaļa vai galvenais loceklis ir noliegts, t. i., izteikts ar darbības vārdu, kam ir piedēklis *ne-*:

Šodien nelīst.

Es nesaprotu, ko tu saki.

Daļējs noliegums – noliegums neattiecas uz izteicēju, bet uz kādu citu teikuma loekli:

Ne vienmēr visu var paspēt.

Ne visi māk dziedāt.

Atkārtots noliegums – blakus noliegtam vietniekvārdam vai apstākļa vārdam tiek noliegts arī darbības vārds izteicējā vai izteicēja verbālajā sastāvdaļā, vai arī noliegts ir gan izteicējs, gan vēl kāds teikuma loceklis, pirms kura lietota partikula *ne*:

Neviens nav atnācis.

Ne gailis pakāļ nedziedās. (Beitiņa 2009, 76–78; Ceplītis 1989, 249–250)

Atkārtotais jeb divkārtšais noliegums raksturīgs tieši baltu un slāvu valodām atšķirībā no ģermāņu vai romāņu valodām. Citās valodās parasti šādos gadījumos tiek lietots noliegtais vietniekvārds, taču izteicējs ir apgalvojumā: sal. latv. *neviens nezina* un krievu *nikto ne znaet*, angl. *nobody knows*, franču *personne ne sait* u. c.

Nolieguma teikumos, kā redzams, tiek lietots vai nu nolieguma piedēklis *ne-* (*nelīst*, *nesaprotu*), vai arī nolieguma partikula *ne* (*ne vienmēr*, *ne visi*). Pilnīga nolieguma teikumos vai teikuma daļās partikula *ne* var aizstāt iepriekš nosauktu izteicēju (sk. Kalme 2001, 62; Breņķe 2013, 677). Kā raksta Maigone Beitiņa, „partikula *ne*, niansējot kādu vārdu vai aizstājot darbības vārdu, ciešāk iesaistās tekstā un var veikt pat teikuma locekļu funkciju – būt par partikulāru izteicēju” (Beitiņa 1982, 146; Ozols 1961, 269).

(1) *Piedod rokzvaigznēm, modeļiem ne[piedod].* (K)

(2) *Nav tik svarīgi, kuram tiek balva, kuram ne[tiiek].* (K)

Ar *ne* var aizstāt ne tikai kādu no iepriekš nosauktajiem izteicējiem tajā pašā izteikumā, bet arī kādu no izteicējiem iepriekšējā izteikumā.

(3) *Jautājums ir, vai, nosakot aizliegumu uzteikt darba līgumu grūtniecības dēļ, tiek nodrošināts, ka sievietē netiek atlaista grūtniecības dēļ. Realitāte rāda, ka ne[tiiek nodrošināts].* (K)

(4) *Tu centies darīt vislabāko, vispareizāko, bet nebeidz sev jautāt, vai tas tiešām bija vislabākais. Un vienmēr būs cilvēki, kas sacīs, ka ne[bija vislabākais].* (K)

Apgalvojuma un nolieguma pretstats veido semantisku kategoriju, ko sauc par polaritāti (Skujiņa 2007, 303; Matthews 2007, 307). Ilze Lokmane un Baiba Valkovska (2013, 788) raksta, ka „uz nolieguma un apgalvojuma pretstatu starp vienlīdzīgiem teikuma locekļiem var norādīt arī sakārtojuma saiklis *bet* kopā ar nolieguma partikulu *ne*, kas bieži lietota noliegta saitiņas vietā, piem., [...] *tie ir mīksti, bet ne slapji; Attiecībās [vīrietis ir] romantisks, bet ne sentimentāls.* (K)” Jāpiebilst, ka partikula *ne* šādos gadījumos var tikt lietota ne tikai noliegta saitiņas vietā, bet arī noliegta izteicēja vietā vispār, tādējādi liekot domāt, vai šeit runa ir par pretstatītiem vienlīdzīgiem teikuma locekļiem vai reizumis pat par salikta teikuma daļu:

- (5) *Ar cenām esot tā: tās aug gan tehnikai, gan minerālmēsliem, degvielai un elektrībai, bet [tās] ne[aug] gaudiem.* (K)
- (6) *Par labu šīs kaujas iznākums nostrādāja tikai Lietuvas neatkarībai, bet [tas] ne[nostrādāja] Latvijas [neatkarībai].* (K)

Gadījumos, kad *ne* būtu jālieto iepriekš nosauktā noliegta izteicēja vietā, partikulas *ne* vietā nereti sastopam *nē*, piem.:

- (7) *„Mēs, audzētāji, ievestās zemes no vietējām atšķiram, bet pilsētnieki gan nē,” spriež Vida.* (K)
- (8) *BrituPutni @BrituPutni: Melno erickiņu redzi? Es arī nē, bet kaut kur tur viņš ir!* (twitter.com)

Kā norādīts iepriekš, šis no valodas normas viedokļa ir nevēlams *nē* lietojums. Par to *Latviešu valodas kultūras jautājumos* raksta arī M. Beitiņa, norādot, ka „kļūmes nolieguma partikulu nošķiršanā visbiežāk rodas pilnīga nolieguma teikumos, ar kuriem, kā zināms, vai nu noliedz visu iepriekšējo teikumu (tad lieto *nē*), vai arī noliedz gramatiskā centra verbu (un tad lieto *ne*)” (Beitiņa 1982, 147). Piemēri (7) un (8) saskaņā ar valodas normām būtu jāraksta kā (7a) un (8a):

- (7a) *„Mēs, audzētāji, ievestās zemes no vietējām atšķiram, bet pilsētnieki gan ne[atšķir],” spriež Vida.*
- (8a) *BrituPutni @BrituPutni: Melno erickiņu redzi? Es arī ne[redzu], bet kaut kur tur viņš ir!*

Kā iepriekš norādīts, (7) un (8) ir nevēlama partikulas *nē* lietojuma piemēri, taču, pēc raksta autores domām, reizumis ir pieļaujama divējāda teikumu interpretācija, tāpēc ne vienmēr vajadzētu stingri noteikt *ne* un *nē* lietojuma robežas. Aplūkosim vēlreiz (8) piemēru:

- (8) *BrituPutni @BrituPutni: Melno erickiņu redzi? Es arī nē, bet kaut kur tur viņš ir!* (twitter.com)

Jautājums *Melno erickiņu redzi?* uzdots bez jautājuma partikulas *vai*. Pilna jautājuma struktūra rādīta piemērā (8b):

(8b) *BrituPutni @BrituPutni: Vai melno erickiņu redzi? Es arī nē, bet kaut kur tur viņš ir!*

Uz vispārējo jautājumu ir iespējams atbildēt ar *jā* vai *nē*. Tātad uz jautājumu *Vai melno erickiņu redzi?* uzrunātie var atbildēt *Jā, [redzu]* vai *Nē, [neredzu]*. Lai gan runātājs pats uzdod jautājumu un atbild, faktiski šis ir dialogs – runātājs ir drošs, ka no adresāta (tvitera lasītāja) saņems noliedzošu atbildi, tāpēc viņam piekrit. Varam uzskatīt, ka ir reducēta vesela replika. Pilna dialoga struktūru būtu šāda:

A: Vai melno erickiņu redzi?

[B: Nē, neredzu.]

A: Es arī nē, [neredzu,] bet kaut kur tur viņš ir!

Tātad šajā gadījumā ar *Es arī nē* adresants pievienojas adresāta iepriekš izteiktajam pilnīgajam noliegumam, proti, noliedzošai atbildei uz jautājumu. Raksta autore skatījumā (8) piemērā vienlīdz labi lietojams gan *ne* kā izteiciņa, gan *nē* kā visa iepriekšējā izteikuma noliegums.

No valodas normas viedokļa aplamā lietojumā bieži redzams *nē* aiz sakārtojuma saikļa *vai*. Arī šādam lietojumam ir saistība ar polaritāti – pretstatītu apgalvojumu un noliegumu. Salīdzināsim (9) un (10) piemēru.

(9) *Bērnū vest pavadiņā – jā vai nē* (delfi.lv)

(10) *Kamēr gudrojām, vai šo zvejojot ārā vai nē, kapteinis bija klāt kā saukts.* (K)

Piemērs (9) ir disjunktīvs jautājuma izteikums, uz kuru nav iespējams atbildēt ar *jā* vai *nē*, jo atbildē jānorāda kaut kas no minētā (sk. Lokmane, Valkovska 2013, 779–780). Proti, jāatbild: *vest* vai *nevest*. (9) piemērs ir virsraksts, un to varam uzlūkot kā jautājuma teikumu, kuram tiek dotas divas iespējamās atbildes:

Vai bērnu vest pavadiņā?

Jā./Nē.

Virsraksts norāda, ka turpmākais teksts palīdzēs rast atbildi uz jautājumu *Vai bērnu vest pavadiņā?*, tātad *nē* lietojums kā atbilde uz jautājumu šajā izteikumā ir adekvāts. Apgalvojums un noliegums ir pretpoli, tātad arī darbības vārds apgalvojumā un darbības vārds noliegumā. Pēc šāda – pretpolu – parauga *nē* lietots arī (10) piemērā. Partikula *ne* aiz sakārtojuma saikļa *vai* aizstāj izteiciņu noliegumā, tātad šeit pēc valodas normas prasībām būtu lietojams *ne*, kā redzams (10a):

(10a) *Kamēr gudrojām, vai šo zvejojot ārā vai ne[zvejojot], kapteinis bija klāt kā saukts.*

Tomēr piemērs (10) ir jaukts salikts teikums ar papildinātāja palīg-teikumu, kuru ievada pakārtojuma saiklis *vai*. Pakārtojuma saiklis *vai* un sakārtojuma saiklis *vai* ir gramatiskie homonīmi – lai gan to gramatiskās funkcijas ir dažādas, izruna un rakstība neatšķiras. Mutvārdu tekstā palīgteikumu *vai šo zvejojot ārā vai ne* var interpretēt arī kā jautājuma teikumu, ko ievada jautājuma partikula *vai*, kurā lietots jautājuma iezīmētājs *vai ne*, proti, *Vai šo zvejojot ārā, vai ne?*, tādējādi radot pārpratumus, proti, liekot domāt, ka runātājs tikai gaida adresāta apstiprinājumu, piekrišanu, tas ir, piedāvā tikai vienu – *zvejot* –, nevis min divas opcijas *zvejot vai [ne] zvejot* (par jautājuma iezīmētājiem sk. Lokmane, Valkovska 2013, 779; Breņķe 2013, 677; Zilgalve 2014, 166–168). Līdz ar to raksta autore uzskata, ka (10) piemērā pieļaujams gan *ne*, gan – it sevišķi mutvārdu tekstā – arī *nē* lietojums, uzsverot disjunkcijas saistības starp izteicējiem.

Līdzīga saistība starp izteicējiem jāmeklē arī (7) piemērā. Šeit lietots pretstata saiklis *bet*, tādējādi norādot, ka gramatiskajam centram *Mēs atšķiram* tiek pretstatīts gramatiskais centrs *pilsētnieki neatšķir*. Šajā gadījumā uz apgalvojuma un nolieguma pretstatu norāda saiklis *bet* tāpat kā (10) piemērā – saiklis *vai*. Jāņem gan vērā, ka šāda interpretācija iespējama vienīgi tad, ja darītāji ir atšķirīgi, bet darbība – viena (sal. (5), (6) piem., kur *ne* aizstāt ar *nē* nav iespējams).

Šajā nodaļā aplūkoti izteikumi, kuros *ne* aizstāj iepriekš nosauktu izteicēju, kā arī gadījumi, kad *nē* saskaņā ar valodas normas prasībām ir aplami lietots *ne* vietā. Raksta autore tomēr uzskata, ka divas interpretācijas iespējamās šādos gadījumos:

- 1) nākamajā izteikumā aiz jautājuma:
  - a) lieto *ne*, aizstājot jautājumā minēto izteicēju noliegumā;
  - b) lieto *nē* kā atbildi uz izteikto jautājumu;
- 2) izteikumos aiz sakārtojuma saikļa *vai*, pirms kura ir jautājuma partikula/pakārtojuma saiklis *vai*/izteikumos aiz pretstata saikļa *bet*:
  - a) lieto *ne*, aizstājot pirms sakārtojuma saikļa *vai*/pretstata saikļa *bet* nosaukto izteicēju noliegumā;
  - b) lieto *nē* kā iepriekš nosauktā izteicēja – apgalvojuma – pretpolu: noliegumu.

Raksta 3. nodaļā pievērsīsimies *ne* un *nē* sintaktiskajām funkcijām konsituatīvi saistītos izteikumos.

3. Nolieguma partikulas konsituatīvi saistītos izteikumos

Piemēros (3), (4) un (8) sastapāties ar nolieguma partikulu izteikumā, kur tā lietota, attiecinot uz iepriekšējā izteikuma saturu. Tātad nolieguma partikulām *ne* un *nē* ir nozīme ne tikai teikuma, bet arī teksta sintaksē. Teksta sintaksē tiek šķirti trīs konsituatīvi saistītu izteikumu veidi: kontekstuāli saistījumi (kuri

dalāmi parcelātos un reducējumos), situatīvi saistījumi un izsacījumi (sk. Lokmane 2005, 49).

Izsacījumi ir izteikumi, kuru pamatā nav teikuma struktūras un kurus lieto kā gatavu runas formulu noteiktās saziņas situācijās, dažkārt tos veido tikai izsaukmes vārds viens pats, piem., *Labrīt! Uz veselību! Hallo? Nu?* (Skujiņa 2007, 171) Izsacījumus, kuru centrā ir partikula, Jānis Rozenbergs (1989, 151) dēvē par partikulu izsacījumiem. Tā tad izsacījumos sastopam nolieguma partikulu *nē*:

(11) *Vai tev tas nāca viegli? Nē.* (K)

(12) *Vai uzreiz ir vērts ķerties pie datubāzēm, kas turklāt ir par maksu? Protams, nē.* (K)

Izsacījumos kopā ar *nē* sastopam arī tādus vārdus kā *protams* (sal. *Protams, nē* (12) piemērā), *droši vien* (*droši vien nē*), arī *noteikti* (*noteikti nē*) u. c. elementus, kas rāda runātāja pārliecības pakāpi par izteikto noliegumu.

Otrs konsituatīvi saistītu izteikumu veids, kurā gan biežāk sastopam *ne*, ir reducējumi: izteikumi, kuros konteksta, runas situācijas vai konsituācijas ietekmē nav minēts, resp., ir reducēts, viens vai vairāki strukturāli nozīmīgi teikuma komponenti, piem., dialoga – *Ko tu lasi?* – *Grāmatu* atbildes replika ir reducējums, kurā nav minēts teikuma priekšmets *es* un izteicējs *lasu*, resp., *Es lasu grāmatu* (Skujiņa 2007, 322). Tā tad iepriekš apskatītajā (3) un (4) piemērā reducēts iepriekš nosauktais izteicējs³.

Lai gan biežāk *ne* saistīts ar reducējumiem un *nē* – ar izsacījumiem, praksē sastopami arī citādi gadījumi. Ja kopā ar *nē* ir vēl patstāvīgi vārdi, šādi gadījumi nereti uzskatāmi par reducējumiem, nevis izsacījumiem, jo tajos var būt reducēts viens teikuma loceklis, kā (8) piemērā, taču sastopami arī izteikumi, kuros reducēti vairāki komponenti, arī teikuma daļa, kā (13) piemērā:

(13) *Vai tas ir attaisnojums ideālu atmešanai, vietu dodot tikai utilitārajam? A. Milts uzskata, ka nē [tas nav attaisnojums ideālu atmešanai, vietu dodot tikai utilitārajam]..* (K)

Vārds *ne* sastopams izteikumos, kurus iespējams interpretēt divējādi: kā izsacījumus vai reducējumus. Šādos gadījumos parasti *ne* ir kopā ar citiem vārdiem, un visa vārdu grupa izsaka noliegumu: *nudien ne, nemaz ne*. Šāds ir arī (14) piemērs:

(14) *Elfas tādas ir, – ragana sacīja, – viņas nevienu nemīl, nevienam nepieķeras, jo domā tikai par sevi un izpriecām. Viņas ir vieglprātīgas aušas. – Nemaz ne! – elfa sašuta.* (K)

³ Piemērā (4) izteikums *Un vienmēr būs cilvēki, kas sacīs, ka ne* ir parcelāts (sk. Lokmane 2005, 182–189; Skujiņa 2007, 282–283). Šajā rakstā runāts par *ne* un *nē* funkcijām, tāpēc autore pievēršas tikai pēdējam palīgteikumam ar reducēto izteicēju.

(14) piemēru varam interpretēt gan kā (14a) – reducējumu, gan kā (14b) – izsacījumu.

(14a) .. *Viņas ir vieglprātīgas aušas.* – *Nemaz [nav aušas]! – elfa sašuta.*

(14b) .. *Viņas ir vieglprātīgas aušas.* – *Nemaz ne [= Nē, viņas nav vieglprātīgas aušas]! – elfa sašuta.*

Tātad (14a) ir reducēts tikai iepriekšējā izteikumā nosauktais izteicējs, savukārt (14b) noliedz visu iepriekšējā izteikuma saturu. Lai gan varētu uzskatīt, ka izteikumos, kuros noliegumu papildina tādi vārdi kā *noteikti*, *nemaz*, *droši vien* u. tml., lietojama tikai *ne*, tātad reducēts izteikums, raksta autore uzskata, ka šeit iederas arī *nē*, un citi – arī patstāvīgi – vārdi norāda uz runātāja pārliecības pakāpi par izteikto noliegumu.

Ne un *nē* ir saistīti ar diviem konsituatīvi saistītiem izteikumu veidiem: izsacījumiem un reducējumiem. Atkarībā no konteksta un interpretācijas abas nolieguma partikulas lietojamas kā izsacījumos, tā reducējumos:

- 1) izsacījumos:
  - a) lieto *ne* pilna nolieguma nozīmē, parasti partikulu grupā;
  - b) lieto *nē* pilna nolieguma nozīmē;
- 2) reducējumos:
  - a) lieto *ne*, aizstājot iepriekš nosauktu izteicēju noliegumā;
  - b) lieto *nē* kā pilnīgu iepriekšējā izteikuma noliegumu.

Secinājumi

Vārdi *ne* un *nē* ir nolieguma partikulas, kuru lietojums saskaņā ar valodas normām ir stingri noteikts un šķietami nepārkļājas, taču praksē *ne* un *nē* nereti iespējams aizstāt vienu ar otru. Raksta autore uzskata, ka atkarībā no konteksta un interpretācijas šādu gadījumu varētu būt daudz.

Izteikumos aiz jautājuma teikuma *ne* aizstāj jautājuma teikumā nosauktā izteicēja noliegumu, bet *nē* lieto kā atbildi uz šo jautājumu.

Izteikumos aiz sakārtojuma saikļa *vai*, kur iepriekš lietoti tā gramatiskie homonīmi, *ne* lieto pirms šī saikļa nosauktā noliegtā izteicēja vietā vai kā šī izteicēja jeb apgalvojuma pretpolu – noliegumu. Līdzīgs *ne* un *nē* lietojums ir izteikumos ar pretstata saikli *bet*.

Izsacījumos *ne* lieto pilna nolieguma nozīmē, parasti partikulu grupā, bet reducējumos – iepriekšējā izteikumā nosauktā noliegtā izteicēja vietā. Savukārt *nē* gan izsacījumos, gan reducējumos lieto pilna nolieguma nozīmē.

Lai gan *ne* un *nē* šķirums gramatikā tiek normēts, valodas praksē tas ir nenoteikts un reizēm pat strīdīgs. Tas skaidrojams ar *ne* un *nē* kopīgo semantisko funkciju – nolieguma izteikšanu –, kā arī fonētisko līdzību, kas reizumis arī skaidrības labad pieprasa no valodas normām atšķirīgu lietojumu.

Saīsinājumi

K *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*

Avoti

1. *Līdzsvarots mūsdienu latviešu valodas tekstu korpus*. Pieejams: www.korpuss.lv.
2. www.twitter.com
3. www.delfi.lv

Literatūra

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Beitiņa, Maigone. 1982. NE vai NE? *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 17. Rīga: Avots, 146–151.
3. Beitiņa, Maigone. 2009. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse: lekciju kurss filoloģijas studentiem*. Liepāja: LiePA.
4. Brenķe, Ieva. 2013. Partikulas. *Latviešu valodas gramatika*. Nitiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 669–678.
5. Ceplītis, Laimdots. 1989. Izteikuma modalitāte. *Latviešu valodas sintakse*. Ceplītis, Laimdots, Rozenbergs, Jānis, Valdmanis, Jānis. Rīga: Zvaigzne, 225–250.
6. Jankevics, Alfrēds. 1967. Nolieguma konstrukcijas. *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 11–24.
7. Kalme, Vilma. 2001. *Nelokāmās vārdšķiras latviešu literārajā valodā*. Liepāja: LiePA.
8. Kalnača, Andra. 2014. Nolieguma un modalitātes attieksmes, *Valoda: nozīme un forma*. 5. *Opozīcijas sintaksē un semantikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 72–79.
9. Lokmane, Ilze. 2005. *Konsituatīvo saistījumu tipi mūsdienu latviešu valodā*. Disertācija filoloģijas doktora grāda iegūšanai. Rīga: Latvijas Universitāte.
10. Lokmane, Ilze, Valkovska, Baiba. 2013. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra, *Latviešu valodas gramatika*. Nitiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 774–800.
11. Matthews, Peter H. 2007. *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*. Oxford University Press.
12. Nau, Nicole. 2010. Contradiction, contrast, and cause: On the functions of the Latvian particle *neba* in Internet discussions. Background and perspectives for the study of particles and connectives in Baltic languages. *Particles and Connectives in Baltic*. Nau, Nicole, Ostrowski, Norbert (eds). Vilnius: Academia Saliensis, 103–133.
13. Niselovičs, Izaks. 1973. Nolieguma un apgalvojuma pretstats no stila viedokļa, *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 9. Rīga: Liesma, 29–35.
14. Ozols, Arturs. 1961. *Latviešu tautasdziesmu valoda*. Rīga: LVI.
15. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija*. Rīga: Zinātne.

16. Rozenbergs, Jānis. 1989. Teksts. *Latviešu valodas sintakse*. Rīga: Zvaigzne, 142–224.
17. Rūķe-Draviņa, Velta. 1972. The Emergence of affirmation and negation in child language. Some universal and language-restricted characteristics. *Colloquium Paedolinguisticum. Proceedings of the first international symposium of paedolinguistics. Held at Brno, 14–16 October 1970*. Ohnesorg, Karel (ed.). Paris: Mouton, 221–241.
18. Skujiņa, Valentīna (red.). 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga, LŪ Latviešu valodas institūts.
19. Zilgalve, Evelīna. 2012. Partikulas *jā* un *nē* diskursa iezīmētāju funkcijā. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. 16. Liepāja: LiePA, 315–322.
20. Zilgalve, Evelīna. 2013. Partikulas teksta iezīmētāju funkcijā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. 8. Rīga: LŪ Latviešu valodas institūts, Latviešu valodas aģentūra, 123–131.
21. Zilgalve, Evelīna. 2014. JA un JA, NE un NE funkcijas, *Valoda: nozīme un forma*. 5. *Opozīcijas sintaksē un semantikā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LŪ Akadēmiskais apgāds, 157–171.

Summary

This paper addresses to the juxtaposition of negation particles *ne* ‘not’ and *nē* ‘no’ from a syntactic and semantic point of view. The words *ne* and *nē* are negation particles in Latvian, and their common semantic function is to utter the negation. According to language norms, the negation of a previously mentioned verb is replaced by *ne*, e.g. *Jānis atnāca, bet Kārlis ne[atnāca]* ‘Jānis came but Kārlis did not [come]’. In practice, *nē* is often used in such cases, e.g. *Jānis atnāca, bet Kārlis nē* ‘Jānis came but Kārlis no’, which is considered unacceptable from the viewpoint of language norm.

The author considers that in many cases, a dual interpretation of a text is possible, so the usage of both *ne* and *nē* is adequate:

1. In utterances following interrogative sentences.
2. In utterances where adversative conjunction *bet* ‘but’ or coordinator *vai* ‘or’ is followed by *ne* or *nē*.
3. In quasi-sentences and reduced utterances.

The examples of the usage of *ne* and *nē* differing from their description in grammars and dictionaries are observed, the distinctive interpretation is explained and the conclusions are drawn about the realization of negation in Latvian language practice.